

*Збаразька централізована бібліотечна система
Центральна бібліотека
Методично-бібліографічний відділ*

Серія: *«Ніхто не забутий,
ніщо не забуто»*

*«За Україну, за волю, за нас,
Ви життя своє віддали»*

**75 років бою в урочищі Зімно
Спогади очевидців**

Збараж – 2019

УДК 01:821(477.84)

З 13

Упорядник

Т. Кульпа, завідувач методично -
бібліографічного відділу
центральної бібліотеки
Збаразької ЦБС

Комп'ютерний набір

О. Банира

Відповідальна за випуск

О. Бойко, директор
Збаразької ЦБС.

З 13

За Україну, за волю, за нас, Ви життя своє віддали

[Текст]: 75 років бою в урочищі Зімно. Спогади очевидців / Збараз. централіз. бібл. система, центр. бібл., метод. – бібліогр. від.; упоряд. Т. Кульпа. – Збараж, 2019. – 63 с.: фотогр.

У буремні роки Другої світової війни боролися і жителі Вишнівця та навколишніх сіл. Зароджувалося УПА і не «десь там далеко на Волині», а тут на наших теренах. Тому така цінна розповідь учасників визвольних змагань Василя Довгаля та Кирила Олександровича Довгаля (псевдо Твердохліб) із села Котюжини, записані з їхніх вуст Іваном Панчуком, жителем цього ж села. В них відтворюються будні Української Повстанської армії, котра дістала назву Нескореної.

Іформація адресована усім, хто цікавиться історією краю, його людьми, а також буде корисна у роботі бібліотек.

УДК 01:821(477.84)

© Збаразька централізована бібліотечна система, 2019

75 –й річниці бою в урочищі Зімно

Присвячується

Від упорядника

Спішать у вічність роки... У кожного покоління своя відповідальність перед часом, бо не можливо жити без минулого, без пам'яті про нього.

Українська земля... Земля щедро полита кров'ю своїх захисників та ворогів, земля, на якій протягом віків точилися трагічні й водночас героїчні події. Намагаючись підняти один за одним пласти нашої з вами історії, бачити то споконвічне прагнення українства до волі, незалежності та благоденства рідної Землі, неньки – України.

Тернопільщина багата історичними подіями і славними традиціями національно – визвольної боротьби. Жителі краю в небезпечні часи завжди ставали на захист Вітчизни, мужньо боролися за свободу: чи під час Національно – визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, чи в 1917 – 1920 роках, чи згодом перебуваючи в лавах Української Повстанської Армії.

Ми гордимось тим, що Тернопільщина і зокрема Збаражчина батьківщина першого гетьмана України Дмитра Вишнівецького – Байди, козацьких ватажків Северина Наливайка, Нестора Морозенка, діяча ОУН і УПА полковника Дмитра Клячківського («Клима Савура») командира УПА – Північ, Члена Проводу ОУН та інших героїв.

Вони стали уособленням продовження кращих історичних традицій національно – визвольної боротьби українського народу. На жаль, ми досі не знаємо місць поховань й імен усіх загиблих у цій борні. Назвати їх, віддати їм належну шану – в граніті, бронзі, книжках чи статтях – наш святий обов'язок.

Ліси Вишнівеччини 1945 року біля сіл Бодаки, Лози, Маневе, Снігурівка, Вікнини, Котюжини, Діброва і Коханівка були «хатою» для повстанців сотні «Сокола». Вона налічувала понад 100 чоловік, але на операції одночасно виходили близько 40-ка повстанців, тобто кілька роїв. Військові сутички

відбувалися щодня. Рій у сотні складали від 10-ти до 15-ти бійців із одного села. Сотня постійно переміщалася Вишнівеччиною і Ланівеччиною. В урочищі Зімно, що на лівому березі річки Горинь, 75 років тому відбувся останній бій героїв із Бодаків, Лозів та інших сіл Вишнівеччини. Після нерівного бою з енкаведистами 18 червня 1944 року полягло 48 наших повстанців, 20 потрапили у полон і були закатовані у тутешній в'язниці. На місці цих страшних подій встановлено пам'ятний хрест.

Кров'ю здобували волю і свободу нашого народу патріоти. То ж , пом'янімо минуле, цінуймо сьогодення і будуймо разом наше майбутнє, це найменше, що ми зможемо за їхній подвиг. А ще пам'ятати... щодня...щогодини...

Електронну версію посібника розміщено на веб-сайті
Збаразької ЦБС <http://www.zbarazh-library.com.ua/written-history.html>

Відкриваємо ще одну героїчну сторінку боротьби нескореної УПА.

Між схилами і болотами, на пагорбі лівого берега річки Горинь тулиться невеличке село Котюжини. Тут відбувалися події, які я хочу описати з розповіді мого сусіда, їхнього учасника Василя Гордійовича Довгала.

Спокійно й повільно, як у зачарованому сні, текло життя на Волині. Але відгомін усього того, що діялося в світі, долітав і сюди з таким нашаруванням людської фантазії, що важко було з почутого добути зерно правди. Та час настав: заколихався, завирував наш край.

У червні 1941-го, коли покривалися золотом волинські хліби, надійшов наказ від влади про загальну мобілізацію всіх підлягаючих військовому обов'язку. Забирали молодих і старших віком. Вони йшли під звуки галасливих гармоній, пісень, надривного плачу матерів і молодичь. Хоч війна точилася ще далеко, але страшний її відгомін все гучніше долітав і до нашого села. Від мобілізації чимало хлопців стали тікати, ховатися десь по лісах, болотах. Кого знаходили, то під вартою доставляли на збірний пункт, не давали навіть попрощатися з ріднею. Але декому пощастило втекти.

Пішли чутки, що німці перейшли кордон, бомблять Київ. Люди хвилювалися. Почали надходити листи з фронту, і відповіддю на них був гіркий плач матерів, вдів та осиротілих дітей. Жорстока війна поглинала все нові і нові жертви, і не було їй кінця і краю. Тяжко зітхали діди і докірливо хитали головами.

- Багато подій відбулося за останні часи, - згадував мій дід Кирило. Ці події в дідовій уяві здавалися якимось неймовірним химерним сном: війна, революція, знову війна. Навіщо воно? Чого не поділять люди? Не знаходив він собі пояснення. Завихорилося життя, завирувало. «Коли ж настане мир, -

запитував сам себе дід Кирило. - Забрали двох синів, зятя: хто буде працювати в полі?».

Бідкалися й інші. Село принишкло, ніби залякло. Вечори стали якісь довші, сонце тільки заховалося за обрій, ще й світило було за вікном, а хати вже позасували. Не засвічуючи каганців, так-сяк повечерявши, люди всідалися на лаві і вдивлялися через вікно у нічну темряву, важко зітхаючи. Не стало галасливих вечорниць, не чути відгомону пісень парубків та дівчат, тільки чути далекий гуркіт гармат.

Зранку люди йшли в поле, бо треба було збирати хліб, який продовольча команда збирала для фронту. По селі шастала облава енкаведистів з надією впіймати тих, хто втік від мобілізації. Збирали працездатних і везли аж під Ямпіль копати окопи. Моя мама теж їздила на копання окопів. Мобілізували чоловіків з підводами до ліній фронту підвозити боєприпаси. Багато тих, хто поїхав з кіньми, не повернулися.

Фронт наближався. Через село по дорозі, що вела на Борщівку, з'явилися колони відступаючих солдатів. Вони йшли до ямпільських окопів, щоб зайняти лінію оборони. Але німець тиснув. Солдати не могли втримати оборону, і так в нашому селі з'явилися німці. Був серпень 1941 року.

Розповідь Василя Гордійовича Довгаля

- Ще в передвоєнні роки, - згадує дядько Василь, - по хатах, особливо в зимі, збиралися сусіди на вечорниці. Хто знав трохи грамоти, читав книжки, а інші слухали. Читали вірші Тараса Шевченка, твори Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського. В книжках писалося про знедолений люд, знущання над селянами, про ватажків, які збирали ватаги для боротьби з панами. І молоді хлопці, виходячи з вечорниць, обмірковували, аналізували прочитане. Потім збиралися на галявині і співали українські пісні, а як вже розпочалася війна, все затихло. Багато по селах хлопців та молодих чоловіків мобілізували до армії, частина переховувалися. Хлопці і чоловіки, які повтікали від

мобілізації, почали таємно збиратися. З приходом німців ми вже ходили вечорами вільніше, німці по селах облав не влаштовували, вони більше займалися порядком у місті. У Вишнівці була німецька комендатура. Вона займалася арештами, а по селах їздили вдень, забирали хлопців і дівчат, яким виповнилося 16 років, на роботу в Німеччину. Дехто з тих хлопців, що втекли від радянської мобілізації, пішли в комендатуру і зголосилися служити в німецькій поліції. Від нас зголосився Кирик Довгаль, а Онуфрія Панчука німці призначили старостою села. Ще до приходу німців ми збиралися підпільно і обговорювали, що маємо робити, і вирішили, що треба бити німців, бо вони завойовники, але в нас не було зброї. Тільки Кость Казновецький мав револьвера. Де він його дістав, я не знаю. Нас уже зібралося чоловік 15. Спочатку з нами ще Кирик вів пропаганду про вільну Україну, а тут раптом пішов в поліцаї. Федько Сас казав: треба його прибрати, а то він може нас здати німцям, але ми не погодилися.

- Давайте почекаємо, - сказав Петро Киричків (Гушпет). - Поки нас німці не чіпають, то і ми їх не будемо дражнити. Що в нас за зброя - один револьвер і дві рушниці...

За старшого обрали Костя. Кость сказав, що треба копати криївки, бо хто знає, як поведуть себе німці, а раптом повернуться совіти, то де ми заховаємося. Ми були в Костя в хаті, були ще з нами Захар Вітюк, Петро Гушпет, Степан Гушпет, Володька Андрійків, Іван Загазей, Іван Трачук, Федір Сас і я.

- Завтра, - каже Кость, - під церквою зберемося. Перекажіть хлопцям. Хто за нас, хай завтра приходить.

На другий день увечері ми зібралися біля церкви. Було нас більше 20 чоловік. Обговорювали дальші дії: де копати криївки, як залучити дівчат до боротьби. Я стояв, спершись на паркан. Дивлюся - від школи знизу ще хтось іде до нас. Підійшов кремезний парубок, привітався з кожним за руку і назвався Василем. Сказав, що зі Снігурівки. Іван Загазей звернувся до нього.

- Що, - каже, - свататися прийшов? - Всі розсміялися.

- Та ні, хлопці, я до вас по справі. До нас дійшли чутки, що ви підпільно збираєтесь бити німців. Давайте об'єднуватися і бити разом. Нас у Снігурівці вже є більше тридцяти чоловік, ще, може, хто з Манева прилучиться. Ото мене послав наш старший, Кутрань, до вас. Було б непогано організувати свою сотню. Наші хлопці вже займаються трохи вишколом, коли є можливість. В нас є поручник польського війська, то він в нас тим займається.

Наші хлопці уважно вислухали його, і Кость запитав: «То що, хлопці, згода?».

- Згода, - всі відповіли.

- Згода то згода, - обізвався я, - а чим ми будемо воювати? Що, будемо луки робити?

- Та ні, хлопці, - обізвався знову Василь зі Снігурівки, - в нас дещо є. А ще наш сотник домовився із сотенним із Вишнівця, здається, Богуславським Володимиром, і в них виник план пограбувати німецький склад зі зброєю.

Всі із задоволенням потирали руки, ніби у них уже зброя в руках. Василь подякував за розуміння і, перескочивши через паркан, пішов, на ходу сказавши, що післязавтра він прийде і доповість обставини, які вирішить їхня група. Ми ще трохи обговорювали пропозицію сусідів і стали розходитися. Федь нагадав: «Не забудьте за криївки».

Йдучи з Іваном додому, ми розмірковували, де викопаємо криївку. Я кажу: давай у мене. Менше помітно, землю будемо викидати чи виносити в долину, на город. Іван погодився, а я кажу, що запитаю ще в батька, що він порадить. Я прийшов додому. Мої вже повечеряли, на столі стояв банячок з карчолами. Я помацав – ще теплі, засвітив лампу. Батько ще не спав, каже, що там огірки в мищині. Я сів вечеряти і став радитися з батьком, де викопати криївку. Батько подумав і запитав: від кого ховатися? Я сам не знав. А як прийдуть совіти, то як буде? Було б добре спитати Кирика, може в них копати. Якщо вернуться совіти, то в Кирика краще - він поза підозрою, бо у нього всі на війні. Там не будуть шукати.

- Василю,- констатував батько,- завтра підеш до дядька Кирика і порадитесь, де копати яму, а хід було б добре зробити до нашої хати.

Я повечеряв і ліг спати. Всякі думки роїлися в голові. Заснув над ранок. Як зараз пам'ятаю, приснилося мені, що я пасу коні, і у сивого жеребця (в нас був сивий жеребець) вирости крила, він зірвався і полетів. Розказав батькові про свій сон. Він засміявся: «До добра то, Василю, кінь сивий та ще й з крилами. Снідай і йди до дядька Кирика».

Я поснідав і пішов. Дід Кирик саме виводив коня до води. Я поздоровкався і сказав чого прийшов. Він трохи подумав і каже: «Йдемо, Василю, до стодоли, подивимось. Тільки так, щоб ніяких слідів».

Хотілося діда в руку поцілувати. Я бігом побіг до Івана і розказав, де будемо копати. Ми зразу взялися до роботи. Ми з Іваном копаємо, а Фанько, Іванів брат менший, з Лікандером, моїм братом, мішками виносять землю. До вечора викопали яму, ще треба було викопати прохід. На другий день ми від стодоли викопали рова аж до моєї хати в чоловічий ріст. Потім рова зверху заклали дошками і ту землю розгорнули по дошках. Накопали кропиви, ще якоїсь хопти, посадили на тому рові, а потім зробили прохід під хатою, а вихід - під припічком.

В ямі забили кілки, зробили стола, тапчана, щоб можна було лягти, батько зв'язав підстилку з очерету, соломою обставили стіни, зверху перекрили, а під стіною біля слупа зробили дірку, щоб не задихнутися.

На третій вечір ми знову зібралися біля церкви. Мене здивувало, що прийшов Кирик Довгаль. Він говорив, що покинув поліцію і хоче воювати з нами проти німців. Каже: «Я зрозумів, що при німцях ніякої обіцяної вільної України не буде». Хлопці щось не дуже вірили йому, але він присягнув, що завжди буде боротися за Україну. Поки ми розмовляли з Кириком, прийшов Василь із Снігурівки і з ним ще один вояк у формі українського війська. На кашкеті блистів сріблом український герб, тризуб. Василь відрекомендував його як

сотника УПА Кутраня, псевдо Сокіл. Сокіл повідомив, що отримав наказ від командування УПА підготуватися до партизанського руху і наголосив, що слід будувати схрони у лісах для продовольства і особливого складу, налагодити зв'язки, коли підемо в підпілля, а відносно зброї, то треба діставати самому.

- В нас є план, якщо він вдасться, то матимемо зброю. Я, - каже Кутрань, - домовився із сотником вишневецьких повстанців, що він підготує операцію і повідомить мене, а я, в свою чергу, скажу вам. Він розвідає, де у німців склад зі зброєю.

- Я знаю, де, - обізвався Кирик, - я можу допомогти, бо я там стояв на охороні.

Кирик розповів, як його Онуфрій підмовив піти на службу в німецьку поліцію, сказавши, що німці нам допоможуть створити самостійну Україну. Але побачив, що не туди вони хилиють, і втік з поліції.

- Ну, побачимо, - засумнівався Кутрань. - Зроблю список всіх вояків вашого села, і кожен з вас присягнеться на вірність боротьбі за Україну.

І якось урочисто вигукнув: «Слава Україні!». Ми знітилися, не знали, що відповісти. Лиш його товариш Василь відізвався: «Героям слава!».

Ми ще трохи пройшли лісом і вийшли на широку галявину, на якій блискучо-білими шапками стирчали зрізані пні. В гущавині лісу були збудовані курені та схрони. Куренів було три. Стояли вони між деревами дикої пуші. Навколо густою стіною здіймалися молоді ялинки. Чотири стовпи по кутках, чотири жердини, пригнані до стовпів і ціла сітка лат, прибитих до жердин дерев'яними гвіздками, щільно і густо обліплених ялинковими гілками, - отакі були курені. Посеред галявин незнайомі хлопці розпалювали вогнище.

- Поки що розташовуйтеся тут, - сказав провідник і пішов.

Як ми з Кириком зрозуміли, то був ліс під селом Антонівці. Сокіл називав село Антонівецькою республікою. Невдовзі до нас вийшли двоє військових, командири. Були вони

в гарному настрої. Запитали, звідки ми. Один назвався Іваном Климишиним (псевдо Крук).

Курінний отаман привітався з кожним за руку і сказав: радий, що в наших селах є такі відважні борці за вільну Україну. А тоді попросив товариша, щоб той нагодував нас, відвів відпочити, доки не підійдуть ще дві групи з Рівненщини і Дубенщини, бо опісля буде загальний схід.

В курені був довгий дубовий стіл, на якому парував обід. Збоку нари для відпочинку і грубка для обігріву. Після обіду ми попримощувались на великих нарах (тут можна було лягти 3-4 бійцям водночас). Голуб нам розповів що тут, в Антонівцях, створювались повстанські загони, діяли штаби, військова школа. У таборі відбувалися заняття з військової справи, йшла перепідготовка командирів, підготовка медсестер, радистів. Часто дислокувались і загони Яворенка, товариша нашого курінного, розповідав нам Голуб. А ото зараз, продовжував він, має бути рейд на Рівненщину, то курінний скликає добровольців. Наш командир-курінний - суворий і вимогливий. Він давно воює за самостійну Україну. Ще коли навчався у Вишнівецькому ремісничому училищі, вступив в ОУН і брав активну участь в її діяльності. Опісля закінчив курси в школі Євгена Коновальця. З серпня 1942 року - командир нашого куреня. Відтоді і воюємо проти німців. І ось знову, мабуть, підемо бити фашистів десь аж під Мізочем та Здолбуновом. Ще від Покрови, тобто від жовтня 1942 року, командир наш підбирає хлопців, хоче створити партизанський загін УПА.

Підійшов один із вояків і сказав виходити на галявину. Нас, добровольців, зібралось біля сотні. Був там і невідомий нам командир з портупесею через плече і кашкеті з тризубом. Ми стали в стрій. Виступив курінний. Він сказав, що обіцяна Гітлером самостійна Україна не так будується: розстрілюють українців на рідній землі, окупанти загнали до концентраційних таборів багато людей, в тому числі і членів ОУН. Розвідка донесла, що в Мізочі на цукровому заводі німці тримають ні в чому не винних полонених. Надійшов наказ Проводу ОУН

допомогти загону «Яреми» (так звали невідомого командира) визволити людей. Сказав, що завтра нас укомплектують зброєю. Кому потрібний одяг на ніч, може його отримати. «При зустрічі з ворогом дійте розумно, розважливо, не підставляйте голови під кулі, я вірю -перемога буде за нами», - закінчив свій виступ курінний.

Ми пішли по своїх куренях на відпочинок. Нам з Кириком видали гвинтівки і по 30 патронів. Отримавши зброю, пішли на зібрання.

Було до 300 вояків. Командир ще раз нагадав про обережність в бою.

Коли курінний пішов, до нас підійшов літній офіцер, начальник штабу. Він повідомив, що нас поділять на групи і назвуть командирів. У нашу потрапили я з Кириком, Андрій із Снігурівки, троє вишнівчан Степан Сірак, Олекса Волошин, Микола Савчук, загалом двадцять хлопців. Миколу Левенця призначили старшим нашої групи. Після розподілу ми пішли на відпочинок. Невдовзі надійшов наказ шикуватися. Побачив чотири фури з боеприпасами, попереду них - група розвідки. Пролунала команда «Рушаймо!», і ми всі, тримаючи дистанцію (під час походу заборонялося розмовляти і палити), пішли. Ми посередині. Перша сотня йшла за підводами, третя замикала загін. На чолі першої йшов курінний, другої міцної статури «Ярема», третьої - «Яворенко».

Кожен думав про своє. Я про село, була осінь і батько, певно, з Лікандером копають картоплю. А, може, пішли в поле орати під жито...

Десь перед полуднем надійшла команда зупинитися. Попереду був хутір, і розвідники пішли вперед першими. Поминули хутір і ввійшли в село. Люди сказали, що німців немає, і ми рушили далі, розтягнувшись десь на кілька кілометрів, враховуючи обозних, розвідку і боївку «СБ». Пролунав наказ: «Тут таборуємо!». Сутеніло.

Невдовзі була поставлена ціль знищити завод і місток через невеличку річку. Розвідка донесла, що ворожі сили -

чисельністю близько полку. Наша група мала обійти місто з півночі, щоб відрізати шлях відступу до станції Здолбунів, що за 20 кілометрів від Мізоча. Наказ: всім тримати добрий зв'язок і прикривати вогнем наступаючі рої та поодиноких друзів.

Сотня вирушила і після годинного обходу лісом приготувалася до наступу. Курінь мав завдання атакувати завод з трьох сторін, сигнал до атаки - підрих колії. Наша сотня майже впритул підійшла до заводу і залягла. Видно було вартових. Раптом пролунав вибух, німці заметушилися, почали стрільбу. Наша сотня відкрила вогонь по ворогу. Заторохкотіли десятки кулеметів та рушниць. Вояки сотні перебіжками наближалися до заводу.

Наша чота отримала наказ відрізати німців від складу, де були зачинені полонені. Ми кинулись вперед, стали кидати гранати. Хтось закричав: «Я поранений в груди!».

- Забрати його, - наказав чотовий, сам кинувся до дверей складу.

Ми всім роєм побігли за ним. Ззаду нас лунав шквал вогню, строчили кулемети. То друга чота прикривала нас. Чотовий розстріляв висячий замок та відкрив двері. При спалаху вогню побачили людей, які знаходилися всередині складу. Надійшла і третя чота, щоб прикрити вогнем відхід полонених до лісу. Німці панічно стали відступати. Чотовий показав полоненим напрямок, по якому слід втікати до лісу, поки йде бій.

- Вперед! - пролунав новий наказ, і повстанці пішли в наступ.

Німці стали відходити. Ми їх тиснули. А вони, відстрілюючись, відходили до своєї казарми, де квартирували.

Бій тривав до самого ранку, ще подекуди велася стрілянина. Із дверей казарми вийшов офіцер в чеському вбранні з піднятим білим прапором. Він йшов до нашої позиції. Та раптом пролунав постріл, і він впав ниць. Це німці вистрелили йому в спину.

Тоді повстанці відкрили вогонь по всіх вікнах і дверях казарми, у вікна полетіли гранати. Нараз стрілянина стихла, з відкритих дверей почали виходити німці з піднятими вгору руками, а за ними- чехи з автоматами напоготові. Вийшовши, вони кинули зброю і теж підняли руки.

Позаду казарми ще точився бій, деякі німці, панічно відстрілюючись, відходили в бік Озерян, їх атакувала сотня Яворенка та боївка СБ. Вояки сотні, якою командував курінний "Крук", розчищали завод, оточили полонених німців та чехів. Чота "Завзятого" очищала приміщення казарми.

Німці не сподівалися такого нападу і не змогли організувати належної оборони, тому відбивалися навмання. Вони й гадки не мали, що то їх атакують повстанці УПА. Надворі вже добре розвиднілося, ми почали шукати своїх. До нас підійшов спітнілий від гарячого бою сотенний "Ярема" і наказав чотовим підібрати своїх та трофейну зброю і повертатися тим же шляхом, що прийшли на збірний пункт. Сам же направився до полонених.

Я в той час взяв в одного вбитого німця автомата, відстебнув від паска торбу з патронами, пройшов кілька метрів і почув стогін. Це біля складу під стіною сидів Андрій, тримався рукою за живіт, крізь пальці сочилася кров. Я покликав санітара, невдовзі він прибіг, а за ним на мій голос і Кирик. З ним ми почали шукати щось схоже на носилки. На щастя, носилки були на складі, певно, носили ними мішки з цукром.

Андрій лежав мовчки, блідий, видно, втратив багато крові. До нас підійшов чотовий, запитав, де брали носилки, бо треба забрати ще трьох наших пораних і двох убитих. Постеливши німецьку шинелю, ми поклали на носилки Андрія. Він застогнав і звернувся до мене:

- Василю, якщо я помру, то не кажи мамі, хай думає, що я живий.

Кирик сказав: «І не думай помирати, бо хто буде воювати за Україну, ти ж сам складав вірші, що здобудем Україну, і славу, і волю.

- Кріпись, Андрію,- додав я,- все у Божій волі.

Ми понесли Андрія до збірного пункту. Тут на траві був розгорнутий цілий лазарет. Санітари допомагали пораненим. А їм - жінки, котрих визволили з німецького полону. На збірний пункт прибували фури з трофеєм, ще показалася валка підвід. То сотня "Яворенка" везла своїх героїв після нічного бою. Найбільше втрат понесла перша сотня, яка прийняла на себе найважчий удар, бо вибивали німців з казарми. Курінь в цілому мав великі втрати - біля тридцяти убитих і півсотні поранених.

Після бою, як були підібрані убиті та поранені, сотня "Яреми" отримала наказ супроводжувати на базу валку підвід. Хоча пора була післяобідня, їсти ніхто не хотів.

"Ярема" сказав чотовим, що треба якнайшвидше відходити, бо німці можуть прислати каральний загін або літаки-бомбовози. Курінний із сотнею "Яворенка" прикриватимуть нас і повинні ще підірвати завод.

Небо спохмурніло, почав накрапати дощ. Нарешті дійшли до великого лісу і просувалися вузькими доріжками, вкритими пожовклим листям. В лісі стало трохи легше, не так дошкуляв дощ. До вечора ми дійшли до села. В селі "Ярема" наказав нагодувати в першу чергу поранених, знайти священника, щоб похоронити вбитих братчиків. А сам із хлопцями пішов на цвинтар копати яму для загиблих.

Чотовий підійшов до нашого ройового Миколи і сказав, щоб при допомозі ройового "Залізняка" супроводжували поранених на базу в Антонівці. Гаяти часу не було як, бо пораненим потрібна була кваліфікована допомога. А вони мали наздогнати нас. Микола дав знак збиратися.

Степана і Кирика визначив у розвідку, а решта йшла по краю підвід. Замикав валку Залізник зі своїми.

Андрій марив, згадуючи маму, сестру Ганю. Пригадалися його розповіді, як він ще до приходу німців вирив під грушею криївку. Коріння груші виконувало функцію даху, а вихід Андрій зробив у криницю. Ганя або мама йдуть по воду, а у відрі - продукти. Вибирався на мотузці, так і спускався. А відколи

прийшов Кутрань і сказав приходити до кузні, Андрій не ховався. Ходив на завдання, на вишкіл і ось тепер зголосився в добровольці.

Я заспокоював друга, як міг, мовляв, в Антонівцях лікар його огляне і допоможе. Нараз в темноті Андрій намацав мою руку, якою я тримався за полудрабок, легенько потиснув її, немов хотів щось сказати, вона зовсім ослабла і ... його душа покинула тіло. Я вголос заплакав. Подумав, що міг бути на його місці.

За період нашого знайомства ми щиро потоваришували.

Біля хутора підводи зупинилися. Надворі вже сіріло, треба було напоїти коней. До мене підійшли Микола з Кириком запитати, як Андрій. Я стояв мовчки, все ще тримаючись за полудрабок.

Кирик перший зрозумів, що трапилась біда. Підійшли ще хлопці, поскидали кашкети і з сумом дивились на Андрія. Жити б йому ще і жити... Кирик закрити йому долонею очі, сказав: «Прощай, брате!» - і відвернувся від фіри. Микола склав Андрієві руки на грудях, і підводи рушили далі.

Коли ми приїхали на базу, вже був білий день. Нас вийшли зустрічати вояки, що залишилися для охорони бази. Всі стали обійматися, розпитувати, як пройшла акція. Почувши про перемогу, почали підкидати «Ярему». Опісля той розпорядився, щоб поранених розквартирували по хатах, похорони намітив на наступний день.

Невдовзі прийшов курінний «Крук» та сотник «Яворенко», а з ними поповнення - з півтора десятка осіб в советській формі, пілотках, без погонів, в старих потертих галіфе, в черевиках з обмотками.

Курінний подякував нам за вдалу операцію і запитав, чи згодні прийняти новоприбулих.

- Згода, згода, - відгукнулися ми і відправились на відпочинок. Перед тим «Назар» нас нагодував. Я сказав хлопцям про прохання Андрія не говорити мамі, якщо він помре. Потім ми попадали на нари у своєму курені. Коли проснулися, то на

поляні горіло вогнище, кухар щось варив у котлі, нам сказали взяти котілки і йти на вечерю. Опісля відпочинок, а вранці схід куреня.

...Вранці шикувалися сотні. Чотові кожної сотні рівняли їхні ряди. Ми побачили, що до поляни з лісу підходить курінний отаман у супроводі старшин. Вони наближалися до центру площадки, де навкруги вишикувались повстанці.

Привітавшись «Слава Україні!», курінний голосно промовив: «Пом'янемо загиблих хвилиною мовчання» і зняв кашкета з тризубом. Опісля у своїй подячній промові він віддав належне мужності вояків і сказав, що доки ворог на нашій землі, нам відпочивати ніколи. Подібна акція - надійшло повідомлення з центру УПА - намічається і на станції Здолбунів. Отже, укомплектовуйте свої ряди і вже знайомим нам шляхом виконуватимемо наказ нейтралізувати залізничний рух Ковель-Здолбунів- Шепетівка. На допомогу, повідомив він, прийде загін з Волині під керівництвом командира «Ясена».

...Вийшовши з лісу, побачили село, на горбочку церкву. У центрі села красувалася гарна хата, на дорозі стояли повстанці і група місцевих людей. На подвір'ї – дві домовини. Старенький священник служив панахиду. Біля домовини стояли чотири вояки з чорними пов'язками на рукавах, із крісами. Перед входом до штабу вишикувалась вся старшина куреня, курінний та сотенні «Ярема» і «Яворенко». По закінченні панахиди до місцевого вояка підійшли попрощатися родичі, в тому числі і хлопчик років 5-6.

«Голуб» дав нам наказ зайти у двір. Я, Кирик і снігурівчани зайшли попрощатися з Андрієм. Він лежав у труні, як живий. «Назар» розпоряджався похоронами, сказав воякам взяти хоругви і прапори. По обидві сторони вулиці, аж до церкви, вишикувались повстанці. За прапороносцями йшли священник і церковний хор. Вояки підняли труну чотового, а ми з хлопцями - Андрія і понесли його на вічний спочинок. Відправив священник ще в церкві, тричі відсалютували вояки, курінний і сотенні виголосили свої промови... І ми назавжди по-

прощалися з героями, які віддали свої молоді життя за вільну Україну. Потім розійшлися по квартирах. Після вечері до нас завітав господарчий «Назар».

- Ну що, не передумали щодо завтрашньої акції? - спитав.

- Ні,- за всіх відповів Кирик.

«Назар» почав розповідати, що то третій великий рейд. Перший був у липні, коли розбили загін червоних партизанів і здобули багато трофеїв у Суразьких лісах (малих сутичок було багато). Недавно навесні розбили німецьку колону, що йшла з Шумська на Кременець. А ще взимку визволили в'язнів з Кременецької тюрми. Був рейд і на Лановеччину. Там вибили німців із села Огризківці. Влітку були й інші наскоки на села, де таборилися німці.

- Наші хлопці вже навчилися воювати, - підсумував «Назар».

Опівночі черговий по штабу оголосив побудку. На галявині біля вогнища стояла вся старшина. Сотник «Яворенко» шикував всіх у чотири ряди, по сотнях. Коли вишикувались, з боку села почали виїжджати фури з боєприпасами і продуктами. Сотник «Яворенко» доповів курінному, що загін до походу готовий. Отаман «Крук» виголосив невелику промову, побажав всім воякам щасливо повернутися.

Розвідгрупа вирушила на годину раніше. Вона мала зустріти загони з Рівненщини і з Волині.

Священник нас благословив на дорогу. За сотнею «Яреми» вирушила сотня «Яворенка». Потім пішов обоз. За підводами йшли вояки Антонівецького куреня. Замикали СБ з радистами.

Із самого вечора, як зараз пам'ятаю, почала випадати роса. Ніч не скидалася на осінню, повітря було ще тепле. Де-не-де з-за хмар виглядав місяць. Йшли неквапом, тихо, не розмовляли. Кожен думав про своє. Я думав про батька з Лікандером - чи обсіялися вже, що роблять сільські хлопці.

Коли підійшли до галявини, пролунав наказ відпочити. Курити було заборонено. Десь через півгодини підійшла друга

група. Відпочивши, пішли далі. Місяць освітив галявину, і я побачив біля пенька, на якому сидів, великі гриби. Сосни стояли рівні, як свічки. Йти ставало важкувато, почалася болотиста місцевість.

Над ранок отаман дав наказ зупинитись. Попереду був хутір.

Крізь високі сосни пробивався світанок. Повернулися розвідники, а з ними ще один чоловік. То був господар цього хутора, лісник. З початку війни німців тут не було.

Підтягнулися інші групи, загін обійшов хати, і ми зупинилися на поляні за лісновою хатою. Отаман дозволив розвести багаття, обсушитися, бо багато промокли в болоті. Звичайно, виставили дозорі.

Перехід був далекий, і ноги гули від перевтоми. Кирик посміявся з мене: «То тобі, Василю, не з Котюжин до Кременця на ярмарок, то кусок дороги».

Вийшло сонечко, стало тепліше і на душі. Хоч і осінь, та сонечко гріло. Цілий день ми відпочивали, пообідали сухим пайком, попили кип'ятку і почали збиратися в дорогу. З джерельця понабирали у фляги води, і тільки зайшло сонце, почали збиратися в дорогу. Провідником до Мізоча був лісник.

Загін пішов в обхід містечка і приміських сіл. Нашу групу зустріли розвідники з Волині. Зупинилися на заздалегідь підготовленому місці для табору.

На світанку наш отаман вишикував нас у чотири шеренги і доповів, що загін у кількості 320 вояків благополучно прибув на місце дислокації. Командир підійшов до нього, і вони обнялися. Останній сказав, що на час операції він командуватиме нами. І наголосив, що буде командиром 1 батальйону добровольців Української Повстанської Армії. Запам'яталися його сірі очі, худорлява статура, на грудях бінокль. Він чимось нагадував мені нашого сотенного «Сокола».

Командир повідомив, що до нас приєднається загін з Рівненщини. Бій мав відбутися перед світанком. Тож ми не повинні запізнитися. На душі було тривожно. У Кирика також.

Він сказав, що йому приснився сон, але розповідь після бою, як залишимося живі.

...Незадовго зустріли групу з Волині, побраталися, командир дав команду стати у стрій. Розповів розташування потягів на залізниці, сказав, скільки німців охороняють станцію і наголосив, що можлива їм допомога з Рівного, якогось Коха.

Командир поділив нас на групи, назначив у кожную старшого, дав завдання кожній групі, звернув увагу на дії кулеметників, які по його команді першими мали відкрити вогонь. Назвав нам паролі, побажав удачі і щасливого кінця операції.

Залізницю перейшли благополучно. Наступила команда залягти. В лісі стояв густий туман, що було нам на користь. Визначив командир розвідників, до яких потрапив і я. Кирик потис мені руку з напутнім: «Бережись, Василю!».

Йшли наосліп. Попереду місцевий, котрий добре орієнтувався. Біля невеличкої річечки, як у нас Зарічок на сіножаттях, по-пластунськи почали повзти. Біля місточка зупинились, провідник пішов у розвідку, все було добре, і ми у повен ріст перейшли місток.

Залізниця освітлювалася, блиск від неї доходив майже до стежки. А тут і місяць вийшов з-за хмари. В траві зблиснув якийсь дротик, десь на п'ядь від землі. Богу дякувати за місяченька. Бо варто було б зачепити його, то наші кишки висіли б на осоках.

На мигах показав дріт провідникові, той зрозумів. Дав наказ відповзти, розгорнув руками землю і почав знешкоджувати міну. Йому вдалося, хоча по лиці тік піт.

На станції вздовж залізниці ходили вартові, щось розмовляли між собою, показуючи руками у наш бік.

На коліях стояли ешелони з товарних вагонів. Чохлами накрита на них була техніка. Провідник, Василь, Марко із передмістя Мізоча та я мали розвідати, скільки є постів на нашому фланзі.

Один пост виявили, потім другий, де вже закінчувався

ешелон. Повзли обережно, боячись натрапити на міну. Марко, пригнувшись пішов у бік колії, де ходив вартовий. Виглянув місяць, і ми побачили, як Марко волоче вартового. Ми пішли на допомогу. Марко наказав волокати німця із кляпом у роті та зв'язаними паском руками до насипу, бо він піде забрати його автомат.

Перебралися через місток. Я запитав Марка, де він навчився військових премудростей. Той відповів, що служив на кордоні на Далекому Сході, опісля воював із фінами, його там поранили в плече, тож з госпіталю приїхав додому. А тут німці. На війну знову йти не хотілося, і він пішов з хлопцями до лісу, щоб вступити до лав бійців, які воювали за волю України. Місцевість тут знав добре, бо батько був лісником.

Командир, побачивши німця з кляпом (відірваний рукав від сорочки Марка) у роті, похвалив нас і почав допитувати полоненого на його мові. Перекусили, дочекались повернення ще двох груп і, отримавши завдання кожній, вирушили. Розсіявшись цепом, кулеметники приготувалися до бою. Командир ще не встиг скомандувати, як в сторону Рівного пролунав сильний вибух. Стовп вогню злетів над землею, а з другого боку, навпроти нас, залунали постріли. Від заграви вогню нам було видно, як забігали німці і почали вести безладну стрілянину. Все горіло, крики, вибухи ще і ще, осколки долітали аж до нас, але, хвалити Бога, нікого не зачепило.

Командир дав завдання Кирикові і Маркові розвідати, хто розпочав стрілянину. Вони й розвідали – це були партизани Ковпака. Він попросив нашого командира, щоб уточнити і в'яснити подальші дії загонів. Командир передав командування отаману, а сам пішов на зустріч.

Залунала стрілянина з лівого боку, то група волинян, які вступили у бій. Нашій групі наказу не було, тож очікували. Надворі світало. Було видно на станції вбитих німців. З семи ешелонів техніки лишилася купа брухту. Коли командир повернувся, то і ми отримали наказ допомагати волинянам знищувати німецький гарнізон. Раптом залунало «Ура!», то

ковпаківці пішли в атаку, щоб вибити німців, які зайняли оборону за привокзальною площею. Ми теж побігли в бік міста. Була команда залягти, з боку колії, що йшла від Рівного. Німцям прийшли на підмогу. Ми відкрили дружній вогонь, на що ворог не сподівався. З правого боку на них наседали ковпаківці, отож німці, покидаючи зброю, поранених і вбитих, побігли.

Ми йшли вперед. Поруч зі мною йшов Кирик та інші вояки, стріляючи на ходу. Німцям не вдалося далеко втекти. Бо шлях відступу їм перекрили волиняни, справа - обійшли ковпаківці.

...Нарешті пролунала команда: відбій. Все стихло, тільки було чути стогін, німецьку мову та лайки ковпаківців. Ми з Кириком обнялися, раділи, що залишилися живі та не поранені німцями. Марко по черзі обняв мене, потім Кирика і, змахуючи сльозу сказав, що ми йому як брати, але настала пора прощатися, він піде шукати свою групу.

Командири дали вказівку перевірити особовий склад, вияснити, хто не повернувся з поля бою живим, знайти всіх поранених. Ми розійшлися по полі бою, шукаючи своїх. Ковпаківці також забирали своїх поранених. Під наглядом збирали своїх і німці. Ковпаківці здирали з мертвих одяг, чоботи. Наші теж взялись приміряти взуття. Побачивши це, командир дав наказ брати тільки зброю. Бо якщо побачать мародерство, то розстріляє.

Коли ми ходили по станції, то Кирик каже, давай подивимось на того Ковпака, що його так хвалять. Отаман гукнув нас назад, будемо скоро вирушати. Ми сказали, що йдемо до водокачки, яка дивом уціліла.

Ковпаківці збирали трофеї. На водокачці вітер розвіював два прапорці: з одного боку наш червоно - чорний, з другого- ковпаківці закріпили свій червоний. Води у водокачці не було, бо все-таки вона була пробита кулями.

Запитали в ковпаківця, де їхній командир. Той відповів, що разом із комісаром наближаються до нас.

Один був високий стрункий, в шинелі, а другий- дідок із

сивою бородою, в рамінній куртці із портупесю через плече. Збоку висів планшет, був револьвер і бінокль на грудях. Нам сказали, хто є хто. Комісар Руднев і Ковпак...

Сонце сідало на вечір. Командир зібрав нас у долині. Поранені лежали, біля них сиділи вояки. Поруч, накриті плащпалатками лежали і вбиті хлопці. З нашої групи полягло восьмеро, п'ятеро було поранено. Двох треба було нести. Санітари безперестанку надавали допомогу.

Коли після подяки командира ми хотіли вшанувати загиблих салютом, то до нас наблизилися вже знайомі нам постаті - Руднев і Ковпак. Вони потиснули командирам руки і теж подякували нам за підтримку у бою. Убитих вирішили похоронити в лісі. Йшли мовчки, я молився. Добралися до поляни, де раніше відпочивали.

Поховавши убитих (серед волинян був священник), командир виголосив промову. І рушили далі, біля лісної хати нас зустріла його дружина і старенький дідусь, в них перепочили і пішли на Шумський ліс. Йшли обережно, попереду дозорні^ тоді основна група. Поранених везли на підводах. Після переможного бою йшли, не ховаючись, хоча командир попередив, що, можливо, німці пришлють каральний загін. Для успішного відходу основні сили нашого загону і загону Ковпака залишилися на якийсь час для прикриття, на випадок появи німців. Були страшенно стомлені. Коли йшли через село, то командири дозволили відпочити. Селяни виносили нам поїсти, співчували пораненим. Обоз з ними супроводжували три чоти: дві - з Антонівського куреня і одна - із сотні «Яреми», в яку входив і наш рій.

По дорозі померли ще троє хлопців. Вирішили їх похоронити в селі. До церкви не носили, а відправив священник на цвинтарі, віддали військову честь - три салюти злинули до небес, куди і відлетіли душі героїв УПА.

Нам «Назар» сказав, що «Голуб» проведе нас до Кременця, а звідти щоб добиралися самі. Йти сказав тільки вночі, в курені взяти харчі на дорогу.

Коли ми прийшли в курінь, то Микола сказав, щоб ми збиралися, а він піде шукати наших.

Двоє снігурівчан- Харитон і Назар і четверо вишнівчан- Ілля, Кость, Ігор і Фотій воювали у першій сотні. А Володимир Волохатий, Михайло та Іван були з нами у сотні «Яреми». Незадовго прийшов Микола з хлопцями привітатися. Микола сказав, що кременецькі вояки залишилися в загоні «Крука». Він, Кость, Ігор і Фотій залишаються теж, а ми щоб подумали.

Кременчанам простіше, сказав Кирик, вони у будь-який час можуть довідатися до рідних, а ми підемо додому. Раптом зайшов наш провідник «Голуб», молодий, але тямущий хлопчина. Почувши, що кременчани залишаються, змінив нам маршрут.

...Поминувши село, наша група зайшла в ліс. Замість Миколи за старшого був Кирик. Почав моросити дощ. Йти було все важче. Михайло (той же «Голуб») каже, що зараз буде село Людвищі, там живе знайомий дядько, син якого Федір Буздиган воює за Вільну Україну у сотні «Крука». Ось у нього і заночуємо.

Господар радо зустрів Михайла, правда, спочатку злякався, що, може, щось із сином трапилося. В хаті була невістка, дружина Федора. Діти з цікавістю дивилися на непроханих гостей. Дівчинка років десяти Надійка, юркнула у двір і принесла води, щоб сполокати картоплю. Вирішили постелити нам в stodolі, щоб не викликати підозри у сусідів. Там і повечеряли печеною картоплею із квашеними огірками, віддавши свої консерви дітям.

По одному повиходили вранці на дорогу, що йшла з Кременця на Шумськ. В посадці біля дороги зупинилися, і Михайло сказав, що далі вже підете самі. Полею - на село Вілію, до Цеценівки не йти, а спуститися до ставка, вийти на дорогу яка веде на Катеринівку. Там можуть бути німці, то обійти село і спуститися в Янківці, там теж буде ставок Ми попрощалися з Михайлом і пішли за вказаним маршрутом. Ось Великовікнинські хутори. Ми знали що в селі є боївка. В село не

заходили. Вишнівчанам порадили йти через Кривчики, а ми на Котюжини.

Ось і я вдома. Кирик сказав, що поки не розвиднілося, піде додому. Сергій теж. Батько попросив поспідати, але Сергій сказав, що вже вдома поїдять. Я ж поспідав і скоро заснув. Проснувся ввечері.

Їсти не хотілося. Випив кружку чаю з варених буряків і через садибу пішов до Костя. Там вже були Федь, Іван, Михалко та Кирик. Останній розповідав про бої, про більшовицьких партизанів. Ми пошкодували, що з нами немає Андрія і немає кому читати вірші. Пізніше прийшли Харитон з «Назарем». Василь, побачивши, що до вогнища на схід іде «Сокіл» із двома незнайомими, поспішив назустріч. Він був відповідальний за це зібрання.

...Після бою всі зібралися на площі перед Замком. Наш сотенний «Сокіл» подякував всім, а чотовим наказав доповісти про втрати, які понесли повстанці. Другий чоті сказали проконтролювати німців, щоб забрали своїх вбитих і захоронили на жидівському цвинтарі.

«Сокіл» підкликав до себе знайомого нам вже Василя, свого заступника і чотового першої чоти і сказав, щоб взяли одного роя з другої чоти і два з першої, підібрали однодумців-симпатиків УПА, щоб допомогли заховати і по можливості заготовити все необхідне для повстанців. Можливо, доведеться йти в підпілля, як з'являться більшовики і наблизатиметься лінія фронту.

Ройовий першої чоти «Сніп» доповів, що убитий один повстанець із Чайчинець.

- Василю, - поступило розпорядження «Сокола», - похороните вбитого із почестями. Заберете трофеї, які розподілить господарчий сотні Бодасюка. А ми подалися на Кременець.

Кирик підійшов до мене і сказав, що теж піде. Ще зголосилися Володька Климчук, Володька Ізраїло, Степан

Гушпет і Анись.

- Якщо Бог дасть, то повернемося, а тепер прощаймося,
- наші котюжани розпрощалися, і ми стали розходитися.

«Сокіл» зібрав свою сотню і сказав, що до завтра розквартируються у Мухавці, а вранці вирушать.

За чиеюсь командою до Замку стали під'їжджати підводи. Завантажили трофеї, зброю, продукти. Наш чотовий Василь взяв із собою на допомогу два рої - із снігурівчан і манівчан. Сотник наказав ще взяти котюжан. Старшим призначили Петра Гушпета, господарчим - Костю Казновецького.

- А ти «Кучер», - звернувся до мене, - відповідатимеш за безпеку. Підбери групу СБ. Нівідомському Феофану скажеш, щоб заховав друкарську машинку. Павло Рись буде зв'язковим. Доки мене не буде, доповідатимеш Василю. Все. По конях!

І ми розійшлися кожен у свою дорогу. Два хлопці із Снігурівки і один з Бодак були поранені. Підводи з продуктами Василь поділив так: одна поїде в урочище Зімно, а другу зі зброєю слід заховати в лісі. Так і зробили. «Ярий» взяв групу хлопців і повіз у Зімно харчі, а ми повезли зброю в Манівський ліс.

Пораненому бодаківчанину допомогли зійти (його поранили в ногу). Стогнав і наш ройовий «Грач» (не знаю, звідки він був родом, його доглядав Василь). Третьому «пощастило», коли він хотів піднятися, то куля прострелила лише вухо.

Сіли перекусити: нас було 12 котюжан і шестеро снігурівчан. Поївши, стали розходитися. Василь нагадав Павлові «Зайчику», щоб не забув за машинку. Зв'язок вирішили тримати через Арсена Горошка у Маневі.

- Коли я прийшов додому, - продовжував розповідь дядько Василь, - то тато стояв на воротах. Мама, побачивши, розплакалася. Лікандер взяв автомата і поніс у комору заховати...Ось така була, Ванька, у нас робота, - задумався дядько. - Вже й не пригадаю все. Колись, може.

Я наполягав. Пройшло багато днів. І ось одного разу дядько Василь каже: «Купив зошита, то бери й пиши». І знову полилася оповідь:

- Німці відступали, фронт наближався. В селі з'явилися більшовицькі партизани. Ми з ними мали сутичку. Якось увечері прийшов до Кості Казновецького зв'язковий з Вікнин Юхим Гой, і каже, що в Борщівці стоять табором більшовицькі партизани. Кажуть місцеві, що вони ходять по дворах і забирають все: харчі, одержу, коней.

- Наші хлопці, - каже Юхим, - збираються їх відбити, як будуть іти на село. Просимо вашої допомоги.

Без «Сокола» ми самостійно вирішувати не могли. Федь каже до Юхима, що ми зберемо свою боївку і вас повідомимо. Анань Трачук сказав, поки ми будемо збиратися, то партизани можуть ввійти в село. Беру керівництво на себе і підемо до Вікнин. Зголосилося чоловік 15.

Було пополудні. Ми пішли до Вікнин. Зв'язковий Юхим звів нас із старшим Мироном Онищуком. Він нам пояснив план дій. А той був такий: йти на Малі Вікнини, там на ніч розквартируватися. А вранці зайняти за селом оборону - від лісу аж до маловікнинських хуторів.

Так і зробили. Анань зі своєю групою зайняв оборону від Малих Вікнин до котюжинських полів. Залягли в кущах. Пролежали зо дві години. Надворі вже розвиднілося. Анань мав бінокля, подивився на дорогу і каже, що точно виходять партизани. Почав їх рахувати. Налічив 22 і ще ззаду дві підводи, на яких також сиділи вояки. Нас розділяли хвилин 15 часу.

- Стріляти тільки з моєї команди, - скомандував Анань.

Патризани підходили все ближче. Вони не сподівалися на опір. Раптом з лівого флангу вдарив довгою чергою кулемет, партизани зразу залягли і почали відповідати. Підводи повернулися і вскачки погналися в село. Нам стріляти було далеко, а вікнинці відкрили шквальний вогонь. Анань піднявся і скомандував: «За мною!».

Ми всі рвонулися за ним. Анань почав стріляти на ходу.

І раптом впав, щось гукнувши. Я думав, що він буде залягати. Ми з Михалком підповзли до нього. Він ще щось прошепотів і замовк. З грудей текла кров. Від села показалася велика група партизанів. Петро Киричків, як ройовий, скомандував відходити.

Ми не могли лишити Ананя і волокли його за собою. Я взяв його бінокля і подивився на вікнинчан: вони теж відступали. Я дав бінокля Петрові і він сказав, що сили нерівні і треба, поки не пізно, йти до села.

Стрілянина затихла. Петро сказав, щоб занести Ананя до Брегів, а опісля фірою заберемо в село.

Не знали, що робити: зайнятися похоронами чи пильнувати за партизанами. Вирішили поговорити з матір'ю і до вечора похоронити. Так і зробили. Поховали Ананя надвечір.

- Ось така невдала сутичка у нас була із радянськими партизанами,- сумно зітхнув дядько Василь.

Через день більшовицькі партизани були в нас. Надворі вже бралася зима. Зайди нишпорили по хатах, забирали теплий одяг, кожухи, коні. Ось і в тебе, продовжував дядько Василь, забрали коня, дядькову гармонію і на другий день пішли далі (казав нам «Сокіл», що Ковпак рейдує аж в Карпати).

- Його загін налічував біля трьох тисяч чоловік. В них була артилерія, то, Ванька, пушки так називали,- пояснював мені дядько Василь - їх була ціла армія, а нас маленька жменька проти них.

«Сокіл» наказав не зв'язуватися з ними, їх зустрінуть більші сили. А ми будемо чекати німців, котрі вже драпають на захід. Наше завдання: найбільше заготовити зброї та патронів. Надійшов наказ від керівництва ОУН і командування УПА залягти у глибоке підпілля, готуватися до приходу більшовиків.

Як пройшли партизани, почали з'являтися відступаючі німці дорогою із Борщівки. В нашому селі лише переночували і подалися на Вишнівець, обозу в них не було, десь проїхали більшою дорогою.

Ми таємно зібралися в Костя у криївці, щоб порадитись. Кость сказав, що в німців, крім амуніції, немає нічого. І якщо ми

їх зачепимо, то спалять село, бо злі, як собаки. Вирішили чекати совітів, подивитись, що вони нам нав'яжуть.

Через два дні прийшли солдати радянської армії, гнали німців, що відступали. Перейшли солдати. Тоді почали їхати танки (один щось поламався, то стояв коло безодні).

А за кілька днів була облава, забирали всіх, хто підлягав мобілізації, на фронт. То чоловіки переховувалися десь по очеретах, або втікали до Великих Вікнин до лісу. Пішла в підпілля і наша боївка. Ми ховалися в криївках, ночами потайки збиралися в умовних місцях, придумували паролі. Повідомляли їх через зв'язкових. Загального збору вже не робили. Для зв'язку використовували дівчат, які симпатизували ОУН. Це Ганна Нечипорук, Оріся, Сонька Гушпет, Ольга Рись (Блашук).

В селі вже була нова, більшовицька влада. Приїхали в село енкавеєсники, зібрали схід села, залучали молодих хлопців і чоловіків, котрі по інвалідності повернулися з фронту, в стрибки. Зробили список, Миколу Байду назначили старшим. Це розповіла нам Ганя Нечипорук, яка там була. А ще обіцяли видати зброю, за нею мав приїхати в район старший.

Настала зима, випав сніг, нам стало гірше, бо видно було сліди. Тож ми вирішили виходити при потребі. Облави найжджали частенько, сподіваючись щось знайти, але за зиму нічого не виявили.

Арештували Онуфрія і забрали його в район. А потім посадили в тюрму, не знаю, скільки йому дали.

А ще облава ходила по селу і хто не здав поставки, то обнишпорювали кожен закуток. Забирали все, навіть дітям нічого не залишали.

Так ми пересиділи зиму. Десь після Паски прийшов Кирик, зайшов до мене і розповів, що воював у сотні «Яреми», а то відпросився на тиждень додому. Від мене він пішов провідати маму. Хтось, напевне, слідкував за ним, бо по дорозі його арештували (на той час в селі була облава). Його забрали у Вишнівець на допити. А через два дні Кирик пішов на фронт. В 1946 році мені писав Лікандер (я тоді був ще в армії), що він

повернувся з фронту. А пізніше написав, що Кирика засудили і дали 25 років. Зустрілися ми з ним років через 10, коли в 1955 році його звільнили.

Та повернімось до боївки. З приходом весни почала диверсійну роботу проти совітів.

НКВДисти страшенно лютували, що не могли, за їхніми словами, зловити бандерівців. Ми їх ночами турбували, робили різні вилазки, лякали комсомольців, активістів. Наша сотня квартирувалася тоді на чайчинецьких хуторах. Ми отримали завдання вдарити по гарнізоні, що стояв у Вербівцях (Лановецького району). Там тримали арештованих їх було троє наших хлопців із сотні «Сокола». Ми вирішив їх звільнити. То було в квітні 1944-го, якраз після Великодня.

Сотня провела успішну акцію, арештованих звільнили, втрат не понесли і задоволені поверталися на чайчинецькі хутори. Сподівалися на спокій. Але... гарнізонці викликали з Лановець допомогу і, певно, передали, куди ми пішли. Ми ще не дійшли до села, як збоку Снігурівки показалося світло фар автомашин. «Сокіл» наказав лягти по обидва боки дороги. Ніч була місячна, що не було на нашу користь. Під селом машини зупинилися, і солдати стали зіскакувати з машин, не знаючи, де ми. Пролунала команда «Сокола»: «Вогонь!».

Ми лягли за автомашинами, стали відстрілюватися. З боку Вербівця ще підспівали гарнізонівці і стрибки, котрі під час нашої акції повтікали, а тепер наступали на нас з тилу.

«Сокіл» дав команду відходити. Ми почали рухатися в сторону лісу, і друга частина сотні - до Снігурівки.

- Я, - розповідав дядько Василь,- добіг до переліску, коли почув ззаду стрілянину. Почав петляти по полю, щоб прицільно солдати не могли вистрілити. Справа і зліва також бігли хлопці, рятуючись від переслідування. Праворуч, бачу, хтось упав. Це був Іван, але допомогти йому я не міг, бо солдати відкрили шквальний вогонь. Ще кілька кроків... І переді мною відкрився ліс.

Кулі шелестіли над головою. І раптом якась з них

зрикошетила від дерева і черкнула мені по плечі. Ніби щось вкусило, і я почув, як по руці потекла кров. Ще трохи пробіг лісом і зупинився. Знав, що до лісу солдати вночі не підуть. На мені був легенький піджачок. Я скинув його, сів під деревом, розірвав рукава від сорочки і, як міг, перев'язав рану. Поранення було неважке бо я міг володіти рукою. Я одягнувся і зайняв за деревом позицію для оборони. По лісі били так, що аж гілки сипалися додолу. Раптом все затихло. І я пішов вглиб лісу, не знаючи, в який бік йду.

Стало світати, побачив якісь постаті. Здогадався, що хтось із нашої сотні. Мені напереріз пішли двоє. Впізнав Павла Зайчика, за ним йшов Петро Киричків (звик називати їх по-вulichному). Обізвався до них і вийшов з-за дерева.

За хлопцями показалися ще кілька постатей. Накульгуючи, наближався чотовий.

- “Що там у вас,- запитав?

- Все нормально,- відповіли йому,-тільки «Кучера» черкнуло по плечі. Назвали мене по псевдо. Я ж додав, що бачив, як упав перед лісом Іван.

Чотовий, якому куля прошила литку ноги, дав команду розходитися по домах. А вже завтра, сказав він, довідаємося про обстановку, яка склалася.

- Хай простять побратими,- додав,- які загинули, що не змогли ми забрати їхні тіла. Честь і слава їм у віках! Бо загинули за друзів своїх, за Україну.

Нас п'ятеро вийшли з Чайчинецького лісу. Це Павло, Петро, Михалко і Володька Андріянів. Навкруги нікого не було видно. До Манівського лісу було рукою подати. Павло запропонував почекати до вечора, бо може бути в лісі засада. А, може, енкаведисти захочуть прочесати ліс, додав я. Петро підтримав мене і сказав: «Я, хлопці, старший за вас за віком і по чину, тож слухайте мою команду. Я піду узліссям у бік бодацьких полів і там перейду в Манівський ліс. Якщо буде стрілянина, тоді дійте на власний розсуд. Якщо буде тихо, то дам знак».

Павло побачив, як з боку Манева до лісу пішла якась жінка. Певно, йде за ломаками, щоб хліба спекти. Також ми побачили й Петра, до якого наблизилась жінка. Ми побігли до них.

Впізнали зв'язкову з Манева Маньку. Її послав Арсень Горошко, щоб повідомити хлопців, що в лісі після вчорашньої сутички буде велика облава, що прочісуватимуть ліс.

Петро порадив добиратися додому. Я сказав, що доберемось до Малюти і тоді поміркуємо. Ми зійшли лісом в долину. Через город підійшли до стодоли. Причайлися. Петро послав Володьку в розвідку, знявши йому з плеча автомат.

Той розполохав у дворі кури, і вийшла господиня. Сказала, що гостей у неї не має і запросила до хати. Вона була сама. І взялася нам готувати перекусити. Повернулася з глечиком молока і пів- буханкою хліба.

Побачивши, що в мене порвана сорочка, запропонувала дати другу. А коли почула, що поранений, то взяла полотняну тканину, намочила в гасі, вляла гас і на рану, щоб не гноїлося, приклала полотняну тканину Михась знову перев'язав.

- Прийдеш додому, - порадила,- засипеш попелом із папіроса.

Ми подякували господині і пішли. По одному підвечір перейшли річку (проти Малютихи було мілко) і через кам'яну долину полями перейшли до Ганни Нечепорук. Розпитали в неї, що чути в селі. Відповіла, що тихо, і ми розійшлися по домівках.

Вночі я тихенько майнув до Костя. Розпитати про решту хлопців. Він був у хаті, на столі горіла свічка. Ганька сиділа біля стола і плакала. Я спитав, що сталося. Кость сказав, що вбили Данила, Ганиного брата. Він розповів, що коли відходили до села, то по них почали стріляти стрелки із Снігурівки. Він, Данило, Федь, Анись Трачук і ще хлопці з нашої сотні залягли за якоюсь stodолою. Почали відстрілюватись. Кость сказав відходити. Та не встигли піднятися, як в них кинули гранату. Попала туди, де сидів Анись і Данило.

Це хтось із стрибків через дим із стодоли кинув цю

прокляту гранату. Побачивши, як відкинуло Костеву ногу, ми побігли поза садок. З нами було ще два хлопці з Манева. Навздогін ще лунали постріли. Ми заховалися за чийсь хату. Один із манівецьких побратимів запропонував піти до стодоли його тітки. Так і зробили. Тітка сказала, що облави в селі немає.

Наступного дня розвідка донесла (Манька приходила до Сюньки), що вбитих повезли до сільради і оголосили спізнавання. Сказала, що загинув ще один снігурівецький хлопець. Зі сторони ворога також були втрати- чотири солдати і два стрелки...

Я попросив Костю, щоб послав Ганю у Снігурівку до Сергія.

Той вранці прийшов, повідомив, що у Вишнівець наїхало повно єнкаведистів. Тож треба бути всім дуже обачними.

...До Людвизів добралися благополучно. Передавав групу вже нам знайомий Михайло «Голуб». Підійшов міцної статури чоловік і назвався командиром групи «Ясень».

Нарешті Михайло сказав: «З Богом!»- і ми вирушили в дорогу. Нас було 24. Додали нам ще два вояки, один з яких, у випадку чогось підозрілого, повинен повернутися і повідомити групу.

Від розвідки ми йшли на віддалі одного кілометра. Благополучно перейшли дорогу і спустилися вниз до Цеценівки. Ми вирішили із Сергієм йти берегом біля ставка, не заходячи в село. Вийшли на гору в напрямку Катеринівки. Йшли доріжкою, що виляса поміж полями і вивела нас на хутір.

Пішли в розвідку. Гарна садиба. До плота була прив'язана пара коней. Це мене насторожило. Через вікно побачив дві постаті у військовій формі.

Загавкав собака. Я схватив коня, попередив хлопців, щоб втікали, а сам погнав у село, щоб відвести підозру від групи. Навздогін мені пролунали два постріли. Але я вже був далеко, тільки пилюка курила по дорозі за мною. Біля села я відпустив коня і пішов через поля, в сторону Кременця. Цією

польовою дорогою ми йшли минулого разу після Здолбунівської акції. Тією дорогою мала йти група. Я пішов назустріч. Але нікого не було. Дійшов до якоїсь ліщини, чагарників. Раптом на шию хтось ззаду накинув зашморг. Накинувши аркан, повалив на землю. Я впав і відчув, що мотузок ослаб, певно, наші. І справді вийшов, посміхаючись, Сергій ще з одним вояком. Звертаючись до мене, Сергій сказав, що то турок, глянть, як миттєво накинув на тебе аркан, я навіть не встиг попередити. Вояк вибачився і сказав, що то війна, подав руку на примирення.

Поки ми розмовляли, наблизилась група. Навкруги панувала тиша. Я з двома вояками пішов вперед, а Сергій повів групу. Йшли обережно, вдивляючись у кожну тінь, прислухаючись до шурхоту сполоханих пташок (забігаючи наперед скажу, що там на хуторі були вояки з місцевої диверсійки, переодягнені у військову форму, як я пізніше дізнався, був серед них і юнак із Великих Вікнин. Від непорозуміння могла б виникнути між нами сутичка.

Перейшовши Кривецький ліс коло Чернолевського на Кам'яну долину, біля садиби Колоденських - і на Зімне. В чагарниках того урочища було чотири криївки (можливо, була ще одна на хуторі в Прошака, то я вже не знаю).

Там нас вже чекали. Зустріли вояки боївки з Бодак і ще два незнайомі хлопці, то були провідники з Раковеччини.

Мені дуже хотілося додому. Старший групи не хотів нас відпускати, боявся за конспірацію, щоб ми, бува, не здали їх енкаведистам. Група мала пробути до вечора, а тоді рухатися далі. Бодацькі хлопці запевнили старшого, що ми надійні вояки, і він відпустив нас із Сергієм. Тільки зброю наказав залишити, щоб не виникало підозри, бо надворі вже розвиднялося.

Ройовий з Бодак (псевдо «Дунай») забрав наші автомати. Домовилися, що завтра, як стемніє, ми за ними прийдемо. І з Сергієм розійшлися також, кожен пішов своєю дорогою.

Вдома зраділи. Мама дала їсти і сказала, що вчора була облава. Виспавшись у криївці, після маминого знаку я вийшов.

Зайшов тато з Лікандером. Тато також говорив про вчорашню облаву, нищпорили по всьому селу, навіть у дядька Кирика шукали в stodolі, але нікого не знайшли. Лікандер і ще кілька підвід відвозили їх до Вишнівця. Лікандер чув, як говорили, що «завтра пайдьом на Бодаки». Я насторожився від тої звістки, але батькові нічого не сказав. В голову засіла думка, що якщо, не дай Бог, облава застане групу, то нас із Сергієм ліквідують, як зрадників. Не міг дочекатися вечора. Сказав нікому не говорити, що я приходив, навіть Костеві. В криївці засвітив свічку і ліг. Але щось мені не лежалося. На стіні висів обріз. Я взяв його і ще кілька патронів і вийшов з хати. Пішов на город, було темнувато, а тоді пішов на твій двір, Ванька. Звідти на Юхримове подвір'я. Загавкав собака. Я присів. Та з хати ніхто не виходив. Я обережно перейшов біля двору і спустився в Кам'яну долину. Дійшов до стежки, що йшла з Лісовиків до Колоденських і на Зімно. Прислухаючись, вийшов у поле. Біля стежки росло жито, далі овес. З-за хмари показався місяць. Я побачив недалеко за собою корчі: то була межа між нашими полями в Березинах і бодацькими. Я тихо підійшов і ліг, щоб прислухатися, чи все спокійно. Було тихо. Я встав і знову вийшов на стежку якою лісовичани ходили на ярмарок через Зімно.

Знову вийшов місяць, стало видно дерева на Прошаковій межі. І раптом пурхнула пташка. Я зразу ліг і прислухався - значить, її хтось сполохав. Під деревом побачив, як щось зажеврило. Сергій? Але він не курить. Може, хлопці на чатах стоять? Але ж тоді також курити було суворо заборонено. Напруживши слух, почув розмову і брязкіт зброї. Мені стало моторошно - засада. Хтось продав, подумав я. Почав відповзати від стежки. А тоді побіг полями. Як дати знати хлопцям - не давало спокою. І осінило: з обріза пальнув по корчах і чимдуж побіг в Кам'яну долину. Зататахкали ППШа, так називали російський автомат. Почулися і звуки німецького - то вже стріляли наші хлопці. Почалася сильна пальба. Над ровом і по схилі росли якісь кущі. Я, на всяк випадок, сховався під кущ,

підмитий водами, і сидів, як заєць, під ним.

Раптом мені почулося, що хтось біжить і почув захекані голоси:

- Ушли, гади, наверное к хутору побежали.

Я притулився до землі під кущем і почув, як клацнув затвор. Один з них, не знаю, скільки їх було, полоснув автоматною чергою по рові. На голову посипалися гілки від корча і просвистіли кулі над головою. Смерть була на дві п'яді наді мною.

- Пойдьом к хутору, - сказав один солдат, і вони пішли.

Від Зімного доносилася стрілянина, я ще якийсь час посидів і від безсилля заплакав, що нічим не можу допомогти своїм хлопцям.

Місяць знову проглянув і я спустився на дно рова і потихенько пішов в долину. Був у розпачі, йшов, наче п'яний. Зайшов в селі до Костя. Поставив у куток обріза і розповів, де я був і що сталася велика трагедія. В Зімному на хлопців напала облава, і там була група, яку ми з Сергієм супроводжували з Шумських лісів.

По всьому видно, що хтось продав, сказав Петро Киричків. Федь запропонував, поки надворі темно, піти і вдарити енкаведистів з тилу. Скільки, мовляв, тут йти. В хаті нас було чоловік десять. Кость встав і сказав, що патронів мало, та й вже часу трохи пройшло. Піти, хіба голови свої покласти. Підтримав Петро Гляс, мовляв, гарнізон підготовлений, а ми що, горстка вояків із пукалками. Вирішили не йти. Я сказав, що нам треба кілька днів не показуватися. Бо буде облава.

Хлопці підтримали, і ми почали розходитися.

Я прийшов додому, кинув обріза на постіль і сказав до батька: «Все, навоювався. Ходим, дійсно, як бандити. Не піду більше»

- Я давно тобі хотів це сказати, що ні до чого така війна по ночах не приведе,- відказав тато.

Я йому не розповідав про пригоду він і не питав, лише скрушно подивився на мій обдертий одяг, хитнув головою і

зітхнув.

Треба було сховатися, хто знає, що буде вранці. Я забрав обріза і пішов у криївку. Засвітив свічку, скинув маринарку: рукав був розірваний, на плечах глина.

На ранок, як ми і гадали, почалася облава. Кого підозрювали, то перевернули все верх дном.

Та нікого не знайшли. Щоб підстрахуватися, залишили кільканадцять чоловік енкаведистів на чолі із начальником облави Паращуком.

Паращук вибрав квартиру на ніч у твого діда. Дід потім розповідав, що боявся, щоб мене не знайшли, бо Паращук був із собакою.

Але, на щастя, в діда обшуку не було.

Коли все втихло, я розізнав, що відбувалося в Зімному. Група, яку ми супроводжували, встигла відійти в Раковецький ліс, так що облава їх не застала. А ось Сергій загинув. Він раніше за мене прийшов на Бодаківську базу і потрапив в лапи бузувирів. А мене, мабуть, вберегли мамині молитви.

Війна вже підходила до кінця. Никифор на вечорницях сказав, що читав якусь газету і що совіти вже в Берліні. На другу ніч я пішов до Костя і розповів про свій намір більше не воювати. Чув, що енкаведисти оголосили, що хто з'явиться сам, тому буде прощено. Кость попросив зачекати, бо до нього має прийти Федь, то порадимося із ним. Федір, як прийшов, то засумнівався. Можуть взяти совіти до суду. А як не візьмуть, то свої хлопці розцінять, як зраду і ліквідують.

- Ми ж не такі повстанці, як Філінські чи Бреги, - сказав він, - з нас більше спитають. Зачекаймо, коли закінчиться війна, тоді й побачимо, куди воно повернеться.

Наша боївка вже не брала участі в жодних акціях. Лише підтримували зв'язок з іншими з навколишніх сіл. У них теж не все ладилось. Одні подалися в Шумські ліси, інші, як і ми. Докочувалось до нас, що по селах ліквідовували стрелків, робилися вилазки.

Коли закінчилася війна, то багато чоловіків повернулися

додому. Дівчата поприїжджали з Німеччини. По селах завирувало життя. Повідкривалися школи, клуби. Почалось вербування на шахти, новобудови, Звичайно, як хто втікав, то судили, вивозили на Сибір. Само собою, що в Сибір вивозили в першу чергу родини тих, сини й дочки яких були в УПА.

Хлопці почали зголошуватися, йшли з повинною. Хто зголошувався, того забирали на службу в армію. А старших поки що не зачіпали, вони займалися вдома господарством. Все ж змушені були з'являтися в район для звіту.

Ми просиділи без діла майже все літо, змушені були переховуватися. Енкаведисти по кілька разів на місяць приходили з облавою і запитували батьків про мене. Отож допомогти на жнивах я не міг. Якось, уже під кінець жнив прийшов до мене Михалко і каже: «Я, певно, Василю, піду зголошуватися, що буде, то й буде, скільки сидіти в норі, як кріт. Батько казав, що знову вивісили на сільраді об'яву, що хто прийде з повинною, тому буде прощено. Говорив я з Павлом Зайчиком, то він теж згідний. Якщо погодишся, то приходь завтра зранку до мене, і батько нас завезе до району».

Я сказав, що прийду. І вже зранку ми всі приїхали в НКВД. Народу там було багато. Ми підійшли до чергового. Сказав записати прізвища і: «Ждіте, вас визовут». Незадовго вийшов начальник і першим покликав Михалка. Десь через півгодини він вийшов, не встиг нічого сказати, як покликали мене. Я зайшов, начальник показав мені на табуретку. Я сів посеред кімнати навпроти заграбованого вікна. Зліва стояв стіл, справа шафа.

Начальник взяв ручку, листок паперу і звернувся до мене:

- Ну, Довгаль, давай розказивай, где ти шлялся с обреза под полой.

Я почав брехати, що не мав обріза. Я ховався, бо не хотів йти на війну.

- Давай. Давай, заливай, все ві прятались, вон твой дружок все рассказал, что ты в Гнидаву ходил, лейтенанта убил.

- Нікуди я не ходив, навіть про таке не чув.

Начальник підійшов і вдарив мене кулаком в обличчя: «Говори правду, а то сейчас расстреляю», - і розстібнув кобуру пістолета.

З носа мені пішла кров. Мав у кишені хустинку і витерся.

- Сядь, я сказав. Говори. Фамилия, имя, отчество, год рождения, состав семьи.

І все записував. Дав розписатися. А тоді сказав:

- Обрез сдашь в сельсовет, із села нікуди не уезжай, скорее всего пойдешь служить в Советскую Армию.

Вийшов. Павло дивився на мене, але говорити не було як. Начальник Белов вийшов за мною і гукнув:

- Рись, заходи.

І Павло пішов. Я вийшов надвір. Михалка десь не було видно в дворі. Я пішов до підводи, що стояла на розі. Там вони і були з батьком. Дали мені булку.

- Що там,- запитав Михалко?

- Що, що,- сказав спересердя? - Носа мені розквасив через тебе, сказав, що ти признався.

- Нічого я не признавався, говорив тільки про себе, що не хотів йти на війну, то й ховався. Сказали, що покличуть до війська.

Павла довго не було. Коли вийшов. То був дуже якийсь зляканий. Михалко подав йому булку і спитав, чого тебе довго так тримали.

Він сказав, що прийшов до Белова майор Огурцов.

Белов сказав, щоб показання вибивав сам майор, і сам вийшов. Павло сказав, що сказав йому те ж саме, що й Белову. Опісля дав записку на військкомат. Павло сів на воза. Михалко ще щось запитував, але Павло мовчав всю дорогу...

Десь через два тижні прийшов до мене посильний, я вже не ховався, і сказав, щоб я з'явився у військкомат. Коли я туди прийшов, то зустрів Феньку Хом'яка.

- Ати чого тут,- запитав його.

- Бо посильний вчора прийшов і приніс повістку у військкомат.

Було багато хлопців з різних сіл. Поки ми розмовляли, вийшов капітан Звонковський. Покликав нас.

Нам вручили повістки на руки і назавтра ми вже повинні були з речами на дев'яту годину прибути.

- Давай у чайну, - запропонував Фонька, - відмітимось.

Дали нам по склянці горілки, купили ми ще ковбаси. Випили. А закушували вже дорогою. Добра була ковбаса, смак її до тих пір пам'ятаю, - сказав, усміхаючись, дядько Василь...

Розповідь ще одного учасника визвольних змагань Кирила Олександровича Довгаля (псевдо Твердохліб).

Після успішної акції на Вишнівець сотенні командири, підкріплені вояками боївок із Кунинця, Дзвинячої та Залісець вирішили провести акцію на Кременець. Сокіл повідомив, що прийшов зв'язковий із Кременецького куреня і доповів, що нам на допомогу прийде загін Негуса. Виступати потрібно було наступного дня.

Наші хлопці, з наказу командира, мали повернутися додому, заховати трофеї до слушного часу, бо з боку Дедеркал наближаються більшовицькі загони Ковпака та фронт. Ковпаківці, за даними лановецької розвідки, отаборилися в Борщівському лісі біля озера, так що треба було поспішати. Сокіл призначив старшим чотового Василя, щоб прослідкував за дотриманням конспірації схрону трофеїв, боеприпасів, одягу, продуктів, медикаментів. Охоронцями обозу, що нараховував шість підвід, Василь взяв майже всіх котюжан, залишився я. Степан Гушпет, Ізраїло Леонтій та Анись Трачук. Ми розквартирувалися по хатах у Вишнівці та Мухавці. Вранці ж вирушили через Залісці на Попівці і до Кременця. Сокіл сказав, що наступатимемо в місті з боку тюрми. Центр атакуватиме

загін Негуса.

На підходах до Кременця ми ввійшли в ліс. Поки ми відпочивали, командири зібрали старших відділків, ройових і чотових обговорити план наступу. Наш чотовий Залізник покликав мене і вишнівчанина Андрія Слюсарчука, до дав ще чотири вояки і відправив нас у розвідку. Старшим назначив мене, наказавши в сутички не встрявати і повертатися поодиночі.

Ми з групою почали спускатися лісом згори і до дороги, перейшли її і знову стали підніматися на горбок. Ліс підходив майже до самих хат і був дуже зарослий ліщиною та бузиною. Ми в тих корчах зупинилися. Я з Андрієм вирішили піти вдвох і розпитати про обстановку в господарів. Пішли без зброї у різні боки. Якщо буде щось негаразд, то голосно кликатимемо корову.

Хати стояли рідко одна від одної. Я побачив господаря і спитав, чи він не бачив мосі корови. Дядько не повірив моїм словам і прямо спитав, чого мені треба. Я запитав, де стоять на постої німці і скільки їх. Дядько задумався, а згодом відповів, що німці є на вокзалі, і стоїть комендантська рота біля тюрми (видно було, що господар розуміється на військовій справі), і ще тут на Лубенській вулиці по дорозі на хутір Фещуки. А також у панському домі квартирує група «СС» чи гестапо, деє чоловік десять-п'ятнадцять. А в центрі біля костелу, то там їх багато.

Андрій також вже повернувся і сказав, що бачив жінку, що несла воду, під приводом напиться, розпитав її, і вона підтвердила попередню інформацію. Сокіл подякував нам і відправив відпочивати. А сотника Бодасюка спитав, чи не повернувся ще зв'язковий. У відповідь пролунало «ні».

Вечоріло. Ми сіли перекусити, розповідаючи при цьому хлопцям, як ми били німців у Мізочі і Здолбунові.

Раптом пролунала команда: «Рушаймо!». Наш ройовий повідомив, що наш рій піде першим по тій стежці, що ми ходили в розвідку. Я повісив свій автомат, що дістався мені в Мізочі, і ми вирушили в дорогу...

В місті ми розбіглися по вулицях. Наша група мала атакувати вокзал. Сотня СБ нашого загону повинна була

ліквідувати групу гестапівців. Вишнівчанам наш ройовий сказав атакувати комендантську роту біля тюрми. Наші вояки вже всі були готові до атаки, чекали сигналу на вогневому рубежі. Нічну темряву раптом прорізало світло ракети. В центрі міста почулися постріли, затахкали кулемети. Команду атакувати німців, що зайняли привокзальну площу, отримали і ми. Німці не шкодували патронів, стріляли безперервно. В стороні тюрми стрілянина ослабла, чулися вибухи гранат. А ми з вокзалу німців вибити не могли. З площі вони заховалися там і боронились через вікна.

У нас з'явилися поранені, хтось гукав санітарів.

Загін Негуса тиснув німців, було чути, що стрілянина наближається: німці, напевно, відходили. А нам все не вдавалося справитись зі своїм завданням, щоб вдарити відступаючих з тилу. Група СБ справила сама і прийшла на допомогу й нам.

Німці засіли на станції, залягли й за вагонами поїзда, що стояв на станції. Есбешники спробували атакувати, але не вийшло, їх зупинив сильний шквал вогню. Вишнівчани теж не давали ради німцям, що засіли за мурами в'язниці. Повстанці послабили вогонь, берегли патрони для вирішального удару.

До нас підійшов Сокіл, він був злий, що не вдається справитися з добре організованою німецькою обороною. Порадившись із чотовим, від нас взяли групу вояків, я і подумав, що хочуть вдарити зі сторони вокзалу.

Стало світати. Стрілянина трохи припинилася. Я побачив високі мури, що обгороджували тюрму. З центру показалася група автомашин, за якими групами йшли гестапівці. Група, яку повів Сокіл, залягла перед муром і спробувала обстріляти автомашини. Та раптова атака не вдалося, відступили від шаленого вогню кулеметів.

Німці, певно, не знали, що їх атакують українські повстанці, вважали, що то більшовицькі партизани. Побачивши, що в нас слабка позиція з тилу і з боєм почали відступати на станцію, щоб там зайняти оборону. Ми вже побачили й велику кількість німців, котрі хотіли заховатись за мурами тюрми.

Сокіл, оцінивши обстановку, вирішив піти на штурм в'язниці. Пославши зв'язкового до вишнівчан, наказав зв'язати по кілька гранат до купи, і проломити стіни і вибити німців із в'язниці... Тим часом вишнівчани від лісу і ми зі сторони вокзалу повинні були раптово вдарити. Прогриміли одночасно три могутні вибухи. Німці запанікували, видно, подумали, що б'ють із гармат. Повстанці перебіжками кинулись до проломів у стінах, стріляючи на ходу. Німці почали вибігати на дорогу.

На вокзалі перестрілка затихла. Надворі розвиднілося. Санітари перев'язували поранених. З хатів ніхто не виходив. Вікна в оселях були вибиті, там також могли бути поранені. До нас дійшла чутка, що загинув наш чотовий Залізник і поранений сотник Бодасюк.

Та в'язнів ми визволили, вони також взяли до рук трофейну зброю і допомагали нам. Вже ми зайняли оборону за мурами тюрми і поливали вогнем німців звідти. Загін Негуса насадив на німців, котрі панічно відступали. Сотня вишнівчан і наша вже сконцентрували вогонь на станцію. Ворог відійшов і зайняв кругову оборону. По дорозі з міста вже й показалися вояки Негуса. Стрілянина потроху стала стихати, Командири наказали перевірити свої ряди. В нашій чоті було п'ятеро вбитих, в тому числі і чотовий Залізник; поранених було одинадцятьоро. В тому бою загинув і котюжанин Яків Блашук.

До нас за санітаром підійшли есбеушники: командир групи Буря, а також Муха і Беркут.

Та санітари допомагали пораненим у тюрмі. Після команди «Відбій!» ми, заховавшись за хати, відпочили. Їсти чомусь не хотілося. Повернувся Сокіл, призначив нового чотового, Вовка із групи СБ. Потім розпорядився підібрати загиблих і допомогти пораненим. Ще повідомив, що ми підпорядковуємося більш досвідченому командирові із загону Негуса. Незабаром він і підійшов до нас. Спостерігаючи у бінокль за німцями, повідомив, що вони швидко вантажаться у вагони. Командир звернувся до друга Григорія, щоб той послав групу саперів і підірвав колію. Це щоб не дати німцям

з'єднатися із Лубенським гарнізоном.

Ми почали атакувати. Короткими перебіжками пересікли дорогу, стріляючи на ходу. Від шаленого вогню німці позадкували до вагонів. У вікна вокзалу ми закидали гранати, бо звідти стріляли також. Поїзд рушив. Гестапівці, котрі обороняли поїзд, підняли руки і здалися.

Вже вечоріло. Раптом почулося два вибухи. Командир зрадів, догадавшись, що курінний Крук вислав нам допомогу. І дав наказ знову йти вперед. Залишивши Кременець позаду, ми пішли навздогін німцям: їхня частина відправилась частина поїздом, а решта на автомашинах.

Перед селом через річку був місток. Ми швидко переправились. Чулася попереду сильна стрілянина, вибухи. Пізніше вже ми дізналися, що на ешелон німців напав загін Яреми.

Ми були страшно знесилені. Попереду був ліс, і командир наказав відпочити. Тим часом послав розвідку, щоб з'ясувати обстановку, хто стріляв і визначитися із подальшими діями.

Ми поночі назбирали хмизу, розпалили багаття. До мене підійшли наші хлопці. У Володі Климчука була перев'язана голова.

- Що, зачепило тебе? – запитав його.

- Ні, - пожартував Анісь, - просто хотів порохувати німців, котрих поклав. От і підставив лоба.

Анісь зробив перекладину над вогнем і поставив у казанку воду на чай... Витягнув з торби консерву, припросив до компанії і ройового Гната, котрий підійшов. Він і сказав, що на сходці повідомили, в кого немає харчів, то підійти до обозу (за нами їхали фури із боєприпасами, медикаментами і харчами) Оскільки харчі у нас були, то ми поповнили лише свої боєприпаси. Поспирашись на дерева, вояки стали дрімати.

На світанку вирушили вперед. Перейшовши ліс, дорогу, зупинилися на галявині. Там стояла група вояків і щось жваво обговорювали. Серед них я впізнав Ярему. Та раптом хтось побіг

мені назустріч і загував: «Кирик! Кирик!» То був Микола з Вишнівця. Ми обнялися.

Микола захоплено розповідав, як вони підірвали колію, обстріляли вагони, як німці вискакували, але побачивши безвихідь, почали здаватися. Сотня захопила багато трофеїв. Полонених завели на базу до курінного Крука.

В загоні Яреми я зустрів знайомих мені хлопців. Микола повів мене до кола командирів. Сотників оточувала старшина, бунчужний, сотенний лікар, політвиховник, сотенний господар, ще підійшли Негус і сотенний вишнівчан.

Микола доповів, що Кирик виявив бажання воювати в його сотні.

- Що ж, - сказав Ярема, - приймай, Миколо, у свій рій.

Я подякував і, відходячи, почув, що йдемо на Козин, щоб ще звідти вибити німаків.

Дорогою на Козин Микола розповів мені, що сотня Яреми на той час нараховує 220 вояків. Має чотири чоти по чотири рої. До неї додалася ще одна чота від нас.

Коли підійшли до однієї з полян, Ярема почав говорити:

« - Друзі! Ситуація складається не дуже весело. Війна добігає до кінця, а перед нами, може, попереду ще найтяжчі роки боротьби. На нас надіється знедолений народ України. Ззаду нас щіпають більшовицькі партизани, під нашою маркою кидають недовіру народу. Займаються насильством і грабунком, кидаючи чорну тінь на українських повстанців.

З німцями ясно, вони втікають з нашої землі. Але наближається фронт. Прийдуть більшовики і будуть нав'язувати нам свою пропаганду.

До боротьби з нею треба бути готовим. Провід розробив передбачливу програму. Нам потрібно спорудити багато підземних бункерів, для магазинування збіжжя й амуніції кріївок.

Тож ми із старшинами вирішили, що частина вояків повернуться у свої краї і будуть достойно вести боротьбу з ворогом там. Хто бажає йти на Козин, я не заперечую. А тим,

хто повертається, я бажаю міцного здоров'я, міцного духу для боротьби. Слава Україні!»

Повстанці відповіли, і Ярема дав команду вирушати на Козин. Я розпрощався зі своїми односельцями, і кожен пішов у свою сторону.

Сотня Яреми, у якій я воював, постійно робила рейди по Волині та Поліссі, ведучи бої з німцями, а потім більшовицькими партизанами та військами НКВС.

Розповім один випадок, коли я думав, що це вже кінець моїй боротьбі. То було після Різдва Христового. Наближалася лінія фронту. Я з групою вояків виконував бойове завдання. Ми заночували на одному із поліських хуторів. Несподівано сюди заїхала рота німців. Ми почули гул машин і ройовий нашої групи скомандував до бою. Але побачили, що німаків наближається все більше і більше. Відходити нам було вже пізно. Зав'язався нерівний бій. Нас десятеро. Патрони закінчуються. От і полон. Нас, закривавлених, німці зачинили в якомусь льосі. Там просиділи до ранку. Вранці німець забрав двох на допит. Пішов ройовий і ще один вояк. Знаючи німецьку мову, ройовий почав доказувати забродам, що ми нібито помилились, сприйнявши їх за радянських.

На диво, спрацювало. Нам віддали зброю і відпустили. З Яремою нас доля пов'язувала до травня 1944 року. А опісля я відпросився додому. Вдома не сподівалися, що я прийду. Завітав я вночі, бо боявся потрапити до лап енкаведистів. Постукав, вийшов Филімон. Світла не світили, поки Домка не позавішувала хустками вікна. Тоді Филімон засвітив лампу, що висіла посеред стелі. Ганя і мама з Домкою почали обнімати мене, плачучи і радіючи водночас. У ванькирі висіла колиска, там спала маленька Ніна. Я поцілував її в лобик. Вона заворушилася, повернулася на бочок і далі заснула.

На очі навернулася сльоза радості і сімейного затишку. Повечерявши, я, як убитий, заснув. Я не знав, що вночі в селі заорудувала облава. Якась сутичка була в енкаведистів в Бодаках. Якись хлопці, видно, втікали в наш бік, і за ними -

ворожа погоня.

Постукали у двері. Я не сподівався облави, подумав, що сусіди (наші хлопці стукали умовно у вікно).

Коли відкрив двері, мені в очі засвітили ліхтариком. Відступати було нікуди, і я запросив до хати. Капітан і ще два озброєні солдати зайшли. В хаті всі перелякалися, мала заплакала. Капітан сказав одягнутися і йти з ними. Мама палко обняла мене і поблагословила, щоб Бог і Пречиста Діва Марія завжди були зі мною.

Ганя за слізьми не могла говорити. Домка обняла мене і шепнула, щоб не журився, що вона буде допомагати Гані. З братом теж обнялися.

Мені наказали йти в сільраду. Я не знав, де вона, виявляється, була у поповій хаті. Там за столом сидів ст. лейтенант у енкаведистській формі і щось писав. На лаві вже сиділи Харитон Нечипорук, Гарасим Поліщук, Вавро Трачук, Іван Байда і Гнат Гушпет.

- Вот еще одного приволок,- сказав капітан.

Записавши прізвище, ім'я та по батькові, сказав розписатись. У дворі вже затарабанили підводи.

- Давай в район, там розберутся, - сказав капітан і вийшов перший, а за ним повели нас, заарештованих. Світив місяць. На кожній підводі сиділо ще по два солдати і фірман. Нас розсадили по підводах. Капітан і ми з Іваном Байдою сіли на першій. Віз нас Федько Нечипорук. Другий фірман був Вавро Хом'як. На третій підводі, котра везла на відстані енкаведистів, фірмана я не впізнав.

Прийшовши у Вишнівець, нас поселили в кімнатці із загратованим вікном. Вранці на допит першим покликали Гната, потім Гарасима, мене ж останнім.

Тільки переступив поріг, лейтенант зразу:

- Так это ты, сука, вчера в Бодаках по нас стрелял?

Я став відмовлятися. і він з розмаху вдарив мене кулаком в обличчя. На ногах я встояв, та з носа булькотіла кров.

- За що ви мене б'єте. - спитав я, - Німці били, а тепер

ви.

- В карцер его,- скомандував капітан. - Пусть подумает.

Я й справді задумався у тій же кімнатці, куди нас привезли спочатку. Хлопців там уже не було, мабуть, відпустили. Я думав, хто мене міг продати, адже ніхто не бачив, як я повернувся. На допит мене не кликали. Черговий приніс окраєць хліба і якусь похльобку. Допит був наступного дня.

Допитував капітан. Я почав говорити, що був у полоні, три місяці добирався додому, потрапив у загін Ковпака. А як останній пішов у рейд на Карпати, то комісар Руднев відпустив мене додому.

- Мы то все проверим, иди распишись.

І мене знову повернули в ту ж кімнатку. Там під стіною вже хтось сидів.

Я назвався: «Кирик з Котюжин»- «Никифор із Лозів»,- почув у відповідь.

- Тебе за що? - запитав Никифор.- Я задав зустрічне запитання.

- За Бодаки, - почув у відповідь.

- І мене за Бодаки.

Никифора викликали на допит. Його довго не було. Нарешті два солдати приволокли його закривавленого і кинули в кімнату. Він важко стогнав. Я поклав його на тапчан, і коли ввечері черговий приніс окраєць хліба і кружку чаю без цукру, то я розломив хліб і подав Никифорові. Все обличчя у нього розпухло, та він трошки відійшов.

- Мені повибивали зуби, - відмовився він від хліба. Я дав йому кип'ятку і він трошки закропився.

Сидячи біля нього, я заснув, бо вже другу добу не спав.

Вранці покликали на допит мене. По кімнаті походжав капітан. За столом сидів старший лейтенант.

- Ну что, Довгаль, - заговорив до мене лейтенант, - есть сведения, что ты был в Бодаках. Сейчас приведут свидетеля. Давай, Довгаль, сознавайся сам.

Я відчув, що він бере мене на пушку. І повторив свою

попередню версію. Мовляв, лише один день був у селі, і додати мені нічого.

Підійшов капітан і поплескав мене по плечах.

- Я тебе верю, Довгаль Кирил Александрович. Я навел кое-какие справки. Но к партизанам ты больше не пойдешь, а завтра с вещами приходи на военкомат и пойдешь на фронт.

Мене відпустили. Надворі було повно жінок. Серед них я побачив і Ганю з передачею.

- По дорозі все розкажу, - сказав я, - ходімо швидше звідси.

Наступного дня вранці я пішов у район і став солдатом Радянської армії. Воював, День перемоги зустрів у Східній Пруссії. Восени 1946-го повернувся додому, і знову став у ряди повстанців. Та воювати довго не довелося. Багато хлопців злякалося і почали зголошуватися. В наших рядах з'являлися запродавці. Один з них, Павло Р. теж був провокатором і здав мене. Підлим способом, сказавши, що Фанько Невідомський просив мене прийти. Я лише зайшов у сіни, коли на мене напала засада. Це було в грудні 1949 року. Це був мій останній день боротьби у нашій боївці. Завезли мене знову у Вишнівець і кинули в якийсь підвал. На допиті мене побили і знову кинули в підвал, сказавши чекати суду. Суд присудив мені 25 років. Відтоді і почалися для мене справжні муки, приниження, голод, побиття, які навіть словами оповісти важко. Отакі поневіряння я переніс, бо хотів бачити свою землю вільною.

Запиши, Ванька, може, хтось прочитає, як ми, молоді хлопці, старалися відвоювати вільну Україну.

Після смерті Сталіна багато засуджених звільнили, а нам скоротили строк, і я в 1956 році повернувся додому. Місцева влада не хотіла мене прописати, казали, що бандерівцям не місце в селі.

Але з часом все втряслося.

Пам'ятники і символічні могили воякам ОУН-УПА на Тернопільщині

с. Новосілка – Костюкова, Заліщицького району.

с. Бодаки Збарзького району – воїнам УПА.

с. Чагарі-Збарзькі – могила воїнам УПА.

Пам'ятник воїнам ОУН-УПА – В. Глубичок.

Повстанцям – с. Угорськ Шумського району.

Пам'ятник воїнам УПА та членам ОУН м.
Тернопіль проспект Степана Бандери

Борцям за волю України – м. Монастириськ.

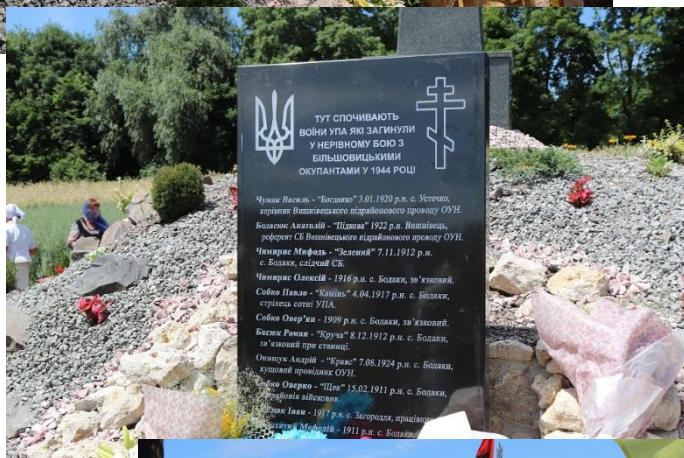
Світлини, приурочені вшануванню пам'яті загиблих воїнів УПА в урочищі Зімно (2019)

Рекомендовані джерела

Боднар, С. Ярослав Перчишин: «Окупанти нищили мій народ і я з цим змиритись не міг» [Текст] / С. Боднар // Народне слово. – 2017. – 31 берез. – С. 1, 2: фотогр.

Клим, А. Дещо про себе самого [Текст] / А. Клим // Карби літ. – Тернопіль, 1997. – С. 3.

Парова, Н. В урочищі Зімне вшанували загиблих повстанців [Текст] / Н. Парова // Народне слово. – 2017. – 23 черв. – С. 1, 3: фотогр.

Парова, Н. Повстанську криївку в урочищі Зімне видали місцеві Іуди [Текст] / Н. Парова // Народне слово. – 2017. – 30 черв. – С. 3: фотогр

Перчишин, Я. «Сповідь моїм землякам» [Текст]: спогади / Я. Перчишин; упоряд. О. Бойко; ред.: О. Яременко, Т. Кульпа.-Збараж: 2017. – 88 с.: фотогр.

Сиско, І. Шилівчани повернули із забуття ім'я легендарного земляка [Текст] / І. Сиско // Народне слово. – 2017. – 20 жовт. – С. 4: фотогр.

Солдатенко, Н. У Новому Розівці вшанували загиблих членів Збаразького повіту ОУН [Текст] / Н. Солдатенко // Народне слово. – 2017. – 28 лип. – С. 4: фотогр.

Уніят, В. Шили [Текст] / В. Уніят // Тернопільщина. Історія міст і сіл у 3 т. Т. 2 / ред. кол.: В. Хомінець, Л. Бицюра [та ін.]. – Тернопіль, 2014. – С. 316-317: фотогр.

Ярослава Панчишин: «З 12 років я допомагала повстанцям» [Текст] / за інформ. Прес-служби Терцентру // Народне слово. – 2017. – 20 жовт. – С. 5: фотогр.

В урочищі Зімно, що на Збаражчині вшановували пам'ять загиблих вояків УПА [Електронний ресурс] // Тернопільська

обласна рада. – Електрон. текст. та граф. дані. – [Україна], 2019. – Режим доступу: <http://te-rada.org/list/?type=view&id=10860>, вільний. – Заголовок з екрана. – Мова укр. – Опис зроблено 06.07. 2019.

У Тернопільській області на місці загибелі воїнів УПА влаштували хресну ходу [Електронний ресурс] // ЗІК. – Електрон. текст. та граф. дані. – [Україна], 2019. – Режим доступу:

https://zik.ua/news/2017/06/19/u_ternopilskiy_oblasti_na_mistsi_zag_ybeli_voiniv_upa_vlashtuvaly_hresnu_hodu_1117329, вільний. – Заголовок з екрана. – Мова укр. – Опис зроблено 06.07. 2019.

На Тернопільщині відбувся хресний хід з нагоди вшанування полеглих воїнів УПА [Електронний ресурс] // УНІАН. – Електрон. текст. та граф. дані. – [Україна], 2017. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/ternopil/1983449-na-ternopilschini-vidbuvsya-hresniy-hid-z-nagodi-vshanuvannya-poleglih-vojiniv-upa.html>, вільний. – Заголовок з екрана. – Мова укр. – Опис зроблено 06.07. 2019.

На Тернопільщині відбувся хресний хід з нагоди вшанування полеглих воїнів УПА [Електронний ресурс] // УНІАН. – Електрон. текст. та граф. дані. – [Україна], 2017. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/ternopil/1983449-na-ternopilschini-vidbuvsya-hresniy-hid-z-nagodi-vshanuvannya-poleglih-vojiniv-upa.html>, вільний. – Заголовок з екрана. – Мова укр. – Опис зроблено 06.07. 2019.

Зміст

Від упорядника.....	4
Відкриваємо ще одну героїчну сторінку боротьби нескороної УПА.....	6
Розповідь Василя Гордійовича Довгаля.....	7
Розповідь ще одного учасника визвольних змагань Кирила Олександровича Довгаля (псевдо Твердохліб).....	41
Пам'ятники і символічні могили воякам ОУН-УПА на Тернопільщині.....	51
Світлини, приурочені вшануванню пам'яті загиблих воїнів УПА в урочищі Зімно на Збаражчині.....	56
Рекомендовані джерела.....	63